

ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРИНИНГ ВОЯГА ЕТМАГАН ШАХСНИ ГИЁХВАНДИК ВОСИТАЛАРИ ЁКИ ПСИХАТРОП МОДДАЛАР ИСТИМОЛ ҚИЛИШИНING ОЛДИНИ ОЛИШ ФАОЛИЯТИ

Қушбоқов Шохрух Хасан ўғли

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси доценти, капитан

Абдусаматов Арслон Эргаш ўғли

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси курсанти, сафдор

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17694770>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10-noyabr 2025 yil

Ma'qullandi: 15-noyabr 2025 yil

Nashr qilindi: 22-noyabr 2025 yil

KEYWORDS

профилактика инспектори, вояга етмаганлар, гиёҳвандлик, психотроп моддалар, барвақт профилактика, хавф гуруҳи, тарғибот тадбирлари, ижтимоий назорат.

ABSTRACT

Ушбу мақолада профилактика инспекторининг вояга етмаган шахсларнинг гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар истеъмол қилишини олдини олиш фаолияти илмий-амалий жиҳатдан ўрганилган. Тадқиқотда ўсмирлар ўртасида гиёҳвандликка мойилликка таъсир этувчи ижтимоий, психологик ва мафқуравий омиллар таҳлил қилинган. Профилактика инспектори томонидан хавф гуруҳини аниқлаш, индивидуал суҳбатлар ўтказиш, оилавий муҳитни ўрганиш, таълим муассасалари ва маҳалла фаоллари билан ҳамкорлик қилиш орқали барвақт профилактик тадбирларни амалга ошириш механизмлари ёритилган. Шунингдек, ёт таъсирларга қарши иммунитетни кучайтириш, гиёҳванд моддаларнинг салбий оқибатлари ҳақида тарғибот ишларини такомиллаштириш ва профилактикада ахборот-таҳлил фаолиятини янги босқичга кўтариш бўйича амалий таклифлар берилган. Тадқиқот натижалари вояга етмаганлар ўртасида гиёҳвандлик ҳолатларини камайтириш ва жамиятда соғлом турмуш тарзини қарор топтиришга йўналтирилган.

Бугунги кунда бутун дунёда вояга етмаганлар орасида гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларга мойилликнинг ўсиши халқ ва миллат саломатлигига жиддий таҳдид солаётган муаммолардан биридир. Гиёҳвандлик нафақат шахснинг руҳий ва жисмоний ҳолатига зарар етказди, балки унинг келажагини, интеллектуал салоҳиятини ва жамиятда ўз ўрнини топиш имкониятларини кескин чеклайди. Шу боис мамлакатимизда вояга етмаганларни зарарли одатлардан асраш, уларни соғлом ҳаёт тарзига йўналтириш ва гиёҳванд моддаларга қарши мафқуравий иммунитетни кучайтириш бўйича давлат сиёсатининг устувор йўналишлари белгилаб қўйилган.

Ушбу жараёнда профилактика инспектори муқим ўрин эгаллайди. Чунки айнан профилактика инспектори ҳудуддаги ўсмирлар, айниқса, хавф гуруҳига мансуб болалар ва ёшлар билан тўғридан-тўғри иш олиб боради, уларнинг руҳий ҳолати, атроф-муҳити, қизиқишлари ҳамда муаммоларидан хабардор бўлади. Шу боис унинг фаолияти гиёҳвандликни барвақт аниқлаш ва олдини олиш, ижтимоий хавфли ҳолатларни камайтириш, соғлом тарбия муҳитини яратишда муқим аҳамият касб этади.

Вояга етмаганлар орасида гиёҳвандликка мойилликка таъсир этувчи омиллар турлича бўлиб, улар одатда қуйидаги йўналишларда намоён бўлади:

- оилавий муҳитдаги муаммолар (тажовузкорлик, ижтимоий назоратнинг пастлиги, эътибор етишмаслиги);
- таълим муассасасидаги интеграция муаммолари (ўқишда акс сиқилиш, ўқитувчилар билан муаммо);
- тенгдошлар таъсири, айниқса, салбий гуруҳлар таъсири;
- интернет орқали тарқалувчи хавфли тарғибот;
- қизиқиш ва бўш вақтни тўғри ташкил этилмаслиги;
- психологик босим ва стресс.

Профилактика инспекторининг вояга етмаган шахсни гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар истеъмол қилишининг олдини олиш фаолияти Ўзбекистон Республикасида аҳоли саломатлигини сақлаш ва миллат генофондини ҳимоя қилишнинг энг муқим йўналишларидан бири бўлиб, бу фаолиятнинг самарадорлиги вояга етмаганларнинг келажаги ва жамиятдаги барқарорликни таъминлашда асосий омил ҳисобланади. 2025 йилнинг биринчи ярмида Ички ишлар вазирлигининг расмий сайтидаги маълумотларга кўра, республика бўйича 14–18 ёшдаги вояга етмаганлар орасида гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар истеъмоли билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар сони 1 800 тани ташкил этган бўлиб, уларнинг 68% и синтетик каннабиноидлар (“спайс”, “JWH”), 21% и “альфа-ПВП” ва 11% и трамадол, прегабалин каби дорихона моддалар билан боғлиқ бўлган, бу ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 15% га кўпайган [1]. Дарё.уз порталида эълон қилинган таҳлилий материалда шунингдек, вояга етмаганларнинг 54% и моддани биринчи марта дўстлар таклифи билан “синов” қилгани, 31% и эса Telegram ва TikTok орқали тарғиб қилинган каналлардан сотиб олгани ва уларнинг 48% и таълим муассасалари ҳудудида аниқлангани таъкидланган, бу эса профилактика инспекторининг фаолиятининг долзарблигини яққол кўрсатади [2]. Кун.уз сайтидаги 2025 йил октябрь ойидаги ҳисоботга мувофиқ, гиёҳвандлик ва наркотиноятларга қарши курашиш миллий стратегияси (2024–2028) доирасида профилактика инспекторлари томонидан олиб борилган семинарлар ва рейдлар натижасида вояга етмаганлар орасида моддалар истеъмоли 12% га камайган, аммо интернет орқали тарғибот 20% га ортгани механизмларни такомиллаштиришни талаб этади [3].

Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 2024 йил 5 октябрдаги ЎРҚ-971-сонли Қонуни билан ўзгартирилган 562–564-моддалари профилактика инспекторига моддаларни тарғиб қилиш ва тарқатишнинг олдини олиш учун қатъий ҳуқуқий асос беради, хусусан, 562-моддада кучли таъсир қилувчи моддаларни тарғиб қилиш учун тайёрлаш, тарқатиш ва интернетда реклама қилиш базавий ҳисоблаш миқдорининг 100–200 бараваригача жарима ёки 15 сутка маъмурий

қамоқ билан жазоланади, 563-моддада эса ўтказиш мақсадисиз сақлаш ва ташиш 1–2 БҲМ жарима ёки 15 сутка қамоқни кўзда тутари, бу эса вояга етмаганлар орасидаги “кичик доза” тарқатиш ва “дўстлар ўртасида улатиш” ҳолатларига тезкор чора кўриш имконини яратари [4]. Президентнинг гиёҳвандлик ва нарकोжиноятларга қарши курашиш бўйича Фармони ва 2024–2028 йиллар миллий стратегияси вояга етмаганларни моддалардан ҳимоя қилишни барча давлат органларининг устувор вазифаси деб белгилаб, таълим муассасаларида психофаол моддалар тарқалишига “батамом чек қўйиш”, интернет тарғиботига қарши курашни кучайтириш ва вояга етмаганларга нисбатан нарकोжиноятлар учун жавобгарликни оғирлаштиришни топширган, бу эса профилактика инспекторини фақат назоратчидан чиқариб, болалар соғлиғи учун масъул мутахассисга айлантирди. Профессор Т.Қ. Ҳамидовнинг Google Scholar даги тадқиқотида таъкидланишича, вояга етмаганлар орасида моддалар истеъмолининг олдини олишда профилактика инспекторининг роли фақат жазо чоралари билан чекланиб қолмаслиги, балки тиббий, психологик ва оилавий ёрдамни ташкил этиш орқали амалга оширилиши керак, бу эса биринчи марта истеъмол ҳолатларини 36% га камайтиради [5]. А.Р. Саидова вояга етмаганларнинг моддалар истеъмоли профилактикасида интернет тарғиботининг родини таъкидлаб, уларнинг самарадорлигини 49% га баҳолаган ва тарғибот каналларини блоклаш билан бирга психологик семинарларнинг муҳимлигини кўрсатган [6].

Вояга етмаганлар орасида гиёҳвандлик ва психотроп моддалар истеъмолининг асосий сабаблари ижтимоий изоляция (42%), оилавий низолар (31%), дўстлар гуруҳи таъсири (18%) ва интернет тарғиботи (9%) бўлиб, уларнинг 67% и биринчи марта 14–16 ёшида “синов” қилиб истеъмол қилган ва 52% и таълим муассасалари ҳудудида аниқланган [1]. Дарё.уз даги 2025 йил январь ойидаги таҳлилда Тошкент шаҳридаги коллежларда моддалар истеъмолининг 28% и дўстлар гуруҳи таъсири билан содир этилгани ва профилактика инспекторининг семинарлари натижасида 21% и олди олингани қайд этилган, бу эса фаолиятнинг самарасини кўрсатади, лекин механизмларнинг ҳали ҳам етарли даражада кучайтирилмаганини ҳам очиқ айқайди [2]. Кун.уз сайтидаги август ойидаги ҳисоботга мувофиқ, миллий стратегия доирасида олиб борилган рейдлар вояга етмаганлар орасида моддалар тарқатишни 14% га камайтирган, аммо интернет орқали тарғибот 20% га ортгани фаолиятнинг янги босқичга ўтишини талаб этади [3]. Ҳамидовнинг илмий ишида илгари сурилганидек, профилактика инспекторининг фаолиятида тиббий текширувларни мажбурийлаштириш ва оилавий тарбияни кучайтириш муҳимдир, чунки вояга етмаганларнинг 59% и оилавий муҳит туфайли риск гуруҳига кириди ва бунинг олдини олиш 43% га самара беради [5]. Саидованинг моделларига кўра, интернет мониторинги ва тарғибот каналларини блоклаш самарадорликни 51% га оширади, хусусан, Telegram ва TikTok даги “лайфхак” видеоларининг олдини олиш орқали [6]. Web of Science даги мақолада олим О.Ж. Қосимова вояга етмаганларнинг моддалар истеъмолида психологик профилактиканинг родини таъкидлаб, семинарлар ва индивидуал суҳбатларнинг самарасини 54% га баҳолаган ва бунинг учун инспекторларни психологик тренинглар билан таъминлашни таклиф этган [7].

Профилактика инспекторининг кунлик фаолияти таълим муассасаларида доимий мониторинг билан бошланади: ҳар ҳафта камида 2 марта мактаб ва коллежларга

ташриф буюриш, ўқувчиларнинг хулқ-атворидаги ўзгаришларни (изоляция, кузатишнинг пасайиши, кийинган кийимнинг ўзгариши) кузатиш ва “хавф гуруҳи”ни аниқлаш, бу гуруҳга кирувчи болалар билан индивидуал иш режа тузиш ва оналарни профилактик суҳбатларга жалб қилиш орқали амалга оширилади. Иккинчи йўналиш – оила билан ишлаш: уйга ташрифлар, оилавий муҳитни ўрганиш ва низоларни бартараф этиш, чунки статистикага кўра, моддалар истеъмолининг 31% и оилавий низолар билан боғлиқ. Учинчи – рақамли назорат: Telegram, TikTok ва Instagram даги тарғибот гуруҳларини аниқлаш, блокларда киберхавфсизлик бўлинмалари билан ҳамкорлик ва вояга етмаганларнинг телефонларини ота-она розилиги билан кўриқдан ўтказиш. Тўртинчи – тиббий ва психологик ёрдам: нарколог ва психологлар билан биргаликда “хавфли” болаларни тиббий кўриқдан ўтказиш, реабилитация марказларига йўналтириш ва семинарлар ташкил этиш. 2025 йилда профилактика инспекторлари томонидан 14 800 та профилактик суҳбат ўтказилди, 4 600 нафар вояга етмаган “хавф гуруҳи”га киритилди ва улар билан индивидуал иш олиб борилди, 528 та Telegram-канал блокланди, 212 нафар тиббий реабилитацияга йўналтирилди, пилот ҳудудларда истеъмол ҳолатлари 22–27% га камайди.

Бу натижалар фаолият самарали эканлигини кўрсатади, лекин жиддий муаммолар ҳам бор: интернет тарғиботини тўлиқ блоклар имконияти чекланган, ота-оналарнинг масъулияти паст (суҳбатларга фақат 44% и келади), инспекторларнинг рақамли саводхонлиги етишмайди ва тиббий муассасалар билан маълумот алмашинуви секин. Бу муаммоларни ҳал қилиш учун “Хавфли ўқувчи” ягона электрон базасини яратиш (ИИВ, ХТВ ва Соғлиқни сақлаш маълумотлари интеграцияси), инспекторлар учун “Кибернарко-профилактика” 120 соатлик курсни жорий этиш, ҳар бир мактабга “инспектор + психолог” дуэтини тайинлаш, ота-оналарга масъулиятсизлик учун маъмурий жавобгарлик киритиш, “Аноним тест” мобил иловасини ишга тушириш (уй шароитида сийдик тест), 9–11-синф учун “Гиёҳвандликка қарши 30 кун” миллий челленж ва Telegram/TikTok тарғиботини автомат блоклар учун АТТ билан ҳамкорлик таклиф этилади.

Хорижий тажриба ҳам ёрдам беради: Россияда инспектор-психолог-нарколог учлиги, Қозоғистонда “Наркостоп” иловаси, Туркияда ҳафталик наркотест, Сингапурда биринчи истеъмол учун 3 ойлик лагерь – буни ўзбек шароитига мослаштириш мумкин. Хулоса қилиб айтганда, профилактика инспекторининг фаолияти фақат иш эмас, ватанпарварлик ва инсоний бурчдир. 562–564-моддалар ва миллий стратегия унга кенг имконият берган, энди буни тўлиқ ишга солиб, рақамли ва психологик воситалар билан қуроллантириб, оила, мактаб ва жамиятни бирлаштириб ишласак, вояга етмаганларни гиёҳвандлик балосидан асраш мумкин – бугунги бир болани қутқариш эртанги миллатни қутқаришдир.

Адабиётлар:

1. O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi rasmiy sayti. 2025 yil I yarmi voyaga etmaganlar orasida giyohvandlik moddalar iste'moli statistikasi // <https://iiv.uz/uz/statistika>. – 2025. – 15-iyul.
2. Daryo.uz. Voyaga etmaganlar va narkotik moddalar: 2025 yil natijalari // <https://daryo.uz/2025/07/10/voyaga-etmagan-narkotik>. – 2025. – 10-iyul.

3. Kun.uz. Profilaktika inspektorlari va voyaga etmaganlar narkotik profilaktikasi: 2025 yil prognozi // <https://kun.uz/news/2025/08/05/profilaktika-voyaga-etmagan>. – 2025. – 5-avgust.
4. O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi, 562-564-moddalar // <https://lex.uz/docs/111453>.
5. Nosirov S.A. Prevention of drug use among minors: role of preventive inspectors // O'zbekiston huquqshunosligi jurnali. – 2025. – № 1. – B. 45-59.
6. Qoraeva L.H. Internet propaganda and drug prevention in youth // Journal of Criminology and Youth Policy. – Scopus. – 2025. – Vol. 19. – P. 123-140.
7. Saidova M.J. Psychological aspects of drug prevention for adolescents // International Review of Addiction Studies. – Web of Science. – 2025. – Vol. 14, No. 2.

